

a középkori szóbeliség ma már csak sejtett csatornáin keresztül eljutottak hozzá, akár hazájában, akár valószínűsített külföldi útjai során.

Észrevételünk tehát megismétli Győry János – általa végül is megválaszolatlanul hagyott – kérdésfeltevését a romanisták felé: mennyiben fedezhetők fel a középkori hazai krónikairadalomban a nem magyar vulgáris nyelvű irodalmak hatásai?

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Vitéz János és a könyvnyomtatás. A közelmúltban igyekeztem tisztázni a hazai könyvnyomtatás feltűnően korai alapításának körülményeit.¹ Ennek keretében kísérlet történt annak bemutatására, hogy Hess Magyarországra – Kárai László közbejöttével – feltehetően Vitéz János primás hívta, aki a budai műhely megindulását is támogathatta. Az esztergomi érsek és Mátyás király időközben bekövetkezett összeütközése azonban szinte lehetetlenítette a főpap korábbi, feltehetően nagyvonalú terveit a nyomda működését illetően. Bár az első hazai nyomtatvány, a *Chronica Hungarorum* eredeti ajánlása az első levélen kikövetkeztethetően egykor Vitéznek szólt, az ő 1472 augusztusában bekövetkezett halálát követően azonban Hess a kiadvány első füzetének külső levélpárját ($a_1 + a_{12}$) eltávolította. A *Chronica* szövegét (a_{12} levél) újraszedte és ismét kinyomtatta, a Vitéznek szóló ajánlás helye azonban az első levélen üresen maradt. Az alábbiakban kísérlet történik az eddigiekben összefoglalt hipotézisnek, vagyis a hazai könyvnyomtatás Vitéznek tulajdonítható megindításának közvetett bizonyítékokkal történő alátámasztására. Ezen belül külön hangsúlyt kapott annak bemutatása, hogy a hazai humanizmus eme vezető alakjának milyen kapcsolata volt, ill. lehetett az akkoriban megszülető tipográfiaival.

Alig néhány esztendőre, hogy a nemzetközi nyomdatörténet egyik igen jelentős dokumentuma immár a szakmai köztudatba is bekerült. Arról az 1455. március 12-én Bécsűjhelyen írt levélről van szó, amelyben Enea Silvio Piccolomini számolt be Juan de Carvajal bíborosnak az első nyomtatott bibliáról. Az itáliai humanista ebből kész íveket látott, sőt megemlítette a példányszámot is, amely egyes források szerint 158 (alighanem 150 helyett), mások szerint 180. Gutenberg korai és legfontosabb alkotásának, az ún. 42 soros Biblia (B42) kiadásának ezt az emlékét Enea Silvio, a későbbi II. Pius pápa levelezésének egyik, a vatikáni könyvtárban található kézírata őrizte meg, de szövege nyomtatásban csak 1947-ben látott napvilágot.² Ez a publikáció azonban tartósan elkerülte a nyomdatörténetek figyelmét, és azzal őket csak három és fél évtized után ismertette meg Erich Meuthen.³

Rátérve immár Vitézre és az ő kapcsolatára a könyvnyomtatással, megállapítható, hogy Enea Silvio említett levelének írása idején a magyar főpap, mint V. László hivatalos küldöttségének tagja, részt vett a bécsűjhelyi birodalmi gyűlésen. Sőt maga Piccolomini, aki ezen immár nem csupán III. Frigyes császár titkáraként, hanem pápai legátusként volt jelen, egy Carvajal bíborosnak írt korábbi, február 20-án kelt levelében beszámolt azokról a nehézségekről is, amely a magyaroknak a birodalmi gyűlésre szóló oltalomlevele körül támadt. Ennek során kifejezetten írt a váradi püspökről.⁴ Vitéz végül is részt vett az összejöveteleken, ahol 1455. március 23. és április vége között négy politikai beszédet is tartott.⁵ Enea Silvio felszólalásában maga is rögtön csatlakozott Vitézhez,⁶ támogatva a törökök elleni harc keretében Magyarország hathatós megsegítését.

Piccolomini benyomásainak egy részét a Gutenberg-féle bibliáról már valamivel korábban, az 1454 októberében a Majna-Frankfurtban tartott előző birodalmi gyűlés során, vagy esetleg még azt megelőzően szerezte. Ennek az összejöveteleknél is egyik legfontosabb tárgya a Bizánc elesét követően várható

Kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémájáról (Hadtörténelmi Közlemények 1991. 3. sz.). VIZKELETY András a német epikával és ikonográfiájával hozta kapcsolatba a Szt. László mondatokról bizonyos elemeket, l. *Nomádokori hagyományok vagy udvari-lovagi toposzok?* Észrevételek Szent László és a leányrabló kun epikai és képzőművészeti ábrázolásához. = ItK 85. 1981. 253–275.

¹ MKsz 1989. 338–354.

² GÓMEZ CANEDO, Lino: *Un español al servicio de La Santa Sede*. Don Juan de Carvajal, cardenal de Sant'Angelo, legado en Alemania y Hungría. Madrid, 1947. 329.

³ *Gutenberg Jahrbuch* 1982. 108–118.

⁴ GÓMEZCANEDO: i.m. 325.

⁵ VITÉZ János levelei és politikai beszédei. (Bp.) 1987. 356–388.

⁶ FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Bp. 1879. 111.

újabb iszlám támadás elleni védelem volt. Vitéz ezen is jelen volt, beszédet is tartva.⁷ Ismerve Enea Silvio és Vitéz azonos humanista érdeklődését és felfogását, aligha kétséges, hogy az akkori sienai püspök és császári titkár megosztotta az új találmánnyal, a mesterséges írás művészetével kapcsolatos benyomásait a váradi püspökkel és királyi kancellárral.

Vitéznek azonban módjában állt Gutenberg világjelentőségű tevékenységének megismerésére már ezt megelőzően is. A magyar főpap vezette ugyanis azt a küldöttséget, amely a luxemburgi kérdés megoldására a burgundiai küldöttséggel folytatandó diplomáciai tárgyalásokra 1454. március 14-én Mainzba érkezett, ahol is a megbeszélések március 25-ig tartottak.⁸ Közel kéthetes mainzi tartózkodása során Vitéznek tehát elvben módjában állott tájékozódnia Gutenberg találmánya után. Végső soron az sem zárható ki, hogy éppen Vitéz hívta fel Enea Silvio figyelmét a nyomtatás útján készülő bibliakiadásra. A váradi püspöktől ugyanis nem volt idegen a technikai újdonságok iránti érdeklődés. Elég ennek kapcsán csak arra utalni, hogy a neves asztronómus, Georg Peuerbach bécsi professzor az általa módosított és mai formájára alakított, új rendszerű napóra első példányát Váradra küldte Vitéznek.⁹

Vitéz diplomáciai tevékenységének középpontjában az ötvenes években a törökök elleni harchoz megszerzendő birodalmi támogatás kérdése állott. Nem hagyható tehát ennek kapcsán figyelmen kívül, hogy a legkorábbi mainzi nyomtatványok szinte mind ezzel a témával foglalkoztak. Gondolni kell itt az ún. „Türkenbulle”-ra, amely keresztshadjáratra szólított fel az iszlám ellen, továbbá az ún. „Türkenkalender”-re, amely minden egyházi és világi hatalmat a törökök ellen kívánt mozgósítani, meg a számos búcsúlevélürlapra, amelyek mind a fenyegető pogány veszedelem elleni küzdelem támogatását voltak hivatva szolgálni. Megemlíthető itt, hogy a „Türkenkalender” szövegének egy része éppen Enea Silvionak tulajdonítható.¹⁰ Sőt a szakirodalomban felmerült annak feltételezése is, hogy ugyancsak ő volt az, aki a könyvnyomtatást ezzel a kiadvánnyal első ízben közvetlenül a politika szolgálatába állította.¹¹

Vitéz és Enea Silvio között a személyes ismeretség még 1452-ben jött létre.¹² Ezt a kapcsolatot azután az azonos érdeklődésű és hasonló beosztású két püspök maga között a továbbiakban — humanista kortársaik szokásának megfelelően — igényes stílusú levelezés útján tartotta fenn, amíg csak diplomáciai tevékenységük során, mint láthattuk nem is ritkán, újra nem találkoztak.¹³

Vitéznek nem csupán a Gutenberg-féle bibliakiadásról tudósító Enea Silvio Piccolominivel volt rendszeres kapcsolata, hanem az új találmány iránt kifejezett érdeklődést tanúsító Juan de Carvajal bíborossal is. Sőt vele a magyar kancellárnak és főpapnak régebbi és tartósabb volt az ismeretsége. A spanyol származású pápai diplomata első alkalommal 1446–1447 fordulóján találkozott az akkori váradi püspökkel, Bécsben. Ezt követően a pápa által delegált legátus előbb az 1447. év tavaszán, majd az 1448. esztendő nyarán hazánkba látogatott. Mindkét alkalommal Budán is járt.¹⁴ Kettőjük kapcsolatát nemcsak a szokásos levelezés, hanem egy mindkettőjük köréhez közvetlenül tartozó közös személy is biztosította. Paulus Ivanich, császári kanonokról van szó, aki egyrészt 1453. táján Carvajalt itáliai diplomáciai küldetése során elkíserte (pl. Ferrarába, Velencébe), másrészt ugyanő volt az, aki a magyar főpap levelezését 1451-ben összegyűjtötte.¹⁵ Ennek alapján adta azután közre századokkal később Vitéz írásait Joannes Georgius Schwandtner.¹⁶

A már említett bécsújhelyi birodalmi gyűlést követően az új pápa, III. Calixtus, aki maga is spanyol születésű volt (Alonso Borja), a nemzetközi diplomáciai és katonai összefogás megszervezésére pápai legátusként küldte Carvajalt Magyarországra 1455 szeptemberében. Az ő érdemének is tudható be a Kapisztrán János által mozgósított és Hunyadi János vezette keresztshadak nagy jelentőségű nándorfejér-

⁷ VITÉZ János: *i.m.* 351–356.

⁸ *Deutsche Reichsakten unter Kaiser Friedrich III. V. Abt. 1. Hälfte 1453–1454.* Göttingen, 1969. 350, 357. és 398.

⁹ FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz... i.m.* 158.

¹⁰ *Gutenberg Jahrbuch* 1972. 36.

¹¹ *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel.* Frankfurter Ausgabe. 1955. 748.

¹² CSAPODI – GÁRDONYI Klára: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz.* Bp. 1984. 32–34.

¹³ FRAKNÓI Vilmos: *Zrednai Vitéz János nagyváradi püspök poliitkai beszédei és Aeneas Sylvius Piccolomini Vitéz Jánoshoz intézett levelei 1453–1457.* Bp. 1878.

¹⁴ GÓMEZ CANEDO *i.m.* 112, 119–120.

¹⁵ *Századok* 1927. 346.

¹⁶ *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini. Vol. 2.* Vindobonae, 1746. 1–106.

vári győzelme a törökök felett 1456. július 22-én. A spanyol bíboros ez alkalommal – 1456 és 1461 között – hosszasan tartózkodott Magyarországon. Rendkívül mozgalmas idők voltak ezek az évek hazánk történetében, amely korszak átvezetett V. László uralkodásának végétől Hunyadi Mátyás trónralépésén át az ő királysága első, ugyancsak nem problémamentes éveigi. Carvajal volt az, aki a két említett magyar király és III. Frigyes császár között a békét és az egyensúlyt igyekezett folyamatosan fenntartani.¹⁷

Amikor Carvajal 1456 elején Prágában felvette a személyes kapcsolatot mint pápai legátus V. Lászlóval, a király nevében Vitéz válaszolt. Aligha kétséges, hogy a magyar kancellár volt az, aki szorgalmazta uralkodójánál annak közbenjárását a pápánál Enea Silvio kardinálissá történő kreálása ügyében a legátuson keresztül. Erőfeszítései eredményre vezettek: III. Calixtus 1456-ban valóban bíborossá nevezte ki Piccolominit, aki nem is maradt hálátlan. Ő volt ugyanis az, aki hatáson kívül járt V. Lászlónál, amikor a Vitézt a Hunyadiak elleni akciója során Budán lefogatta.¹⁸ Miután Carvajal hazánkban hosszú évekig és folyamatosan tartózkodott, kapcsolatai a váradi püspökkel, aki a királyi kancelláriát vezette, igen elmélyültek.

A spanyol Carvajal, az itáliai Piccolomini és a magyarországi Vitéz egymást kölcsönösen jól ismerték, gyakori találkozásaik között pedig kapcsolatukat rendszeres levelezés útján tartották fenn. A közöttük kialakult egyértelmű rokonszenv nem vezethető vissza kizárólag a törökök elleni küzdelem szervezésének közös törekvéseire. Jelentős szerepe volt ebben mindhármójuk őszinte érdeklődésének az itáliai humanizmus iránt. Enea Silvio ezirányú, kiemelkedő írói, publicisztikai és költői tevékenysége egyaránt jól ismert. De Carvajal is vonzódott ebbe az irányba, amire baráti köre is utal: Enea Silvión kívül pl. a Bizáncból Velencébe áttelepült Bessarion görög bíboros érdeklődése a nyomdászat iránt is feltehetően erre a forrásra vezethető vissza.¹⁹

Személyre véve a fentiekben tárgyalt három főpapot, meg kell állapítani, hogy ebben az előkelő társágban Vitéz nem játszott alárendelt szerepet. Ő kétségtelenül a magyarországi humanizmus nem csupán időrendben első, de összességében is vezető alakja. Jóllehet feltehetően sohasem járt Itáliában, mégis teljes egészében magáévá tette az onnan kisugárzó új gondolatokat. Vitéznek a meglehetősen elszigeteltségében kifejlődött humanista érdeklődése szinte rejtélyesnek tűnhet. A megoldást ehhez a korai itáliai humanizmus egyik jeles alakja, az idősebb Pier Paolo Vergerio (1370–1444) személye adja, aki Zsigmond király szolgálatában 1418-tól egészen 1444-ben bekövetkezett haláláig Magyarországon élt. Utolsó évében szorosabb kapcsolatba lépett vele a fiatal Vitéz, aki a budai királyi kancellárián dolgozott. Vergerio sokszor tartózkodott Vitéz házában, aki tőle vette át és tette magáévá – nemzetközi mércével mérve igen korán – az új itáliai felfogást.²⁰

Vitéznek éppen udvari beosztása miatt sokirányú külföldi kapcsolatot is sikerült kiépítenie. Különös érdeklődéssel fordult az asztrológia és asztrológia irányába. Peuerbachhoz fűződő kapcsolatairól a fentiekben már szó esett. E bécsi professzor kimagaslóan legnevesebb tanítványa Joannes Regiomontanus volt. A nemzetközi hírvé és jelentőségű tudós mint udvari csillagász lépett Vitéz szolgálatába, és rendezte sajtó alá Peuerbach egyik legjelentősebb munkáját, a hold- és napfogyatkozások kiszámítására szolgáló táblázatokat. A váradi püspök tiszteletére ezeket azután „Tabulae Waradienses”-nek nevezte el.²¹ Regiomontanus az immár esztergomi érsek udvarában és Budán egyaránt dolgozott. A magyar prímás kezdeményezője és legfőbb szervezője volt az 1467-ben alapított pozsonyi egyetemnek, az Academia Istropolitanának. Egész sor tanárt hozott evégett különböző országokból, Itáliától Lengyelorszáig. Egy ideig ő maga látta el a rektori feladatokat is. Nyilvánvaló, hogy milyen tudatosan kívánta segíteni az ország érdekeit szolgáló, jól képzett fiatalok nevelését.

Vitéz könyvszeretete külön is hangsúlyozást érdemel, hiszen övé volt az országban kora messze legjelentősebb könyvtára. Mátyás is erről mintázta a saját Bibliotheca Corvinianája kiépítését. A prímás számára a könyvek nem csupán státuszszimbólumként szolgáltak, hanem ő igazi bibliofil módjára kötetit

¹⁷ FRAKNÓI Vilmos: *Carvajal János bíbornok magyarországi követségei. 1448–1461.* Bp. 1889. 23–81.

¹⁸ 1457. augusztus 10. – FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz... i.m.* 118–119, 125–127.

¹⁹ GÓMEZ CANEDO: *i.m.* 269–272.

²⁰ *Filológiai Közöny* 1955. 521–533.

²¹ Nyomatásban megjelent: Viennae Austriae 1514 Joannes Winterburger. – LANGER, Eduard – DOLCH, Welter: *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts. I.* Wien, 1913. 82. sz. – Apponyi H 100.

gondosan olvasta. A szöveggel kapcsolatos észrevételeit és javításait a lapszélre rá is jegyezte, jellegzetes, pirosintás kézírásával.²²

De úttörő volt Magyarországon az esztergomi érsek a képzőművészetek terén is. Palotáit — mind Váradon, mind Esztergomban — többször is átépíttette és kibővítette. Esztergomi munkaszobája, stúdiója falán ma is látható — ha meglehetősen hiányosan is — igényes reneszánsz stílusú freskókon a kardinális erények és a bolygók diadalíves ábrázolása.²³ Ezek mestere az idősebb Fra Filippo Lippi köréhez tartozott.²⁴ E freskók a legkorábbi emlékei a reneszánsz művészetnek Itálián kívül egész Európában. Vitéznek köszönhető tehát, hogy e tekintetben hazánk időrendben még a legfejlettebb Francia- és Németországot is megelőzte.

A fentiekben — szükségszerűen csak elnagyolt vonásokkal — talán sikerült felvázolni Vitéz rendkívüli egyéniségének körvonalait. Nem vitatható, hogy olyan jelentős személyiségről van szó, aki politikai és egyházi pályája mellett a hazai humanizmus megteremtésével, a reneszánsz művészet átvételével messze tekintő kulturális programot kívánt megvalósítani. Jól átgondolt tervei közé pontosan beleilleszkedett a szövegtöbbszörözés korabeli nagy találmánya, amelyet ő szinte annak megszületése pillanatától ismerhetett. Amint erről a fentiekben már szó esett, a természettudományok és a technikai újítások iránt is nagy érdeklődést tanúsított. Mindezek fényében aligha lehetett volna más az akkori Magyarországon, aki 1470-ben, vagyis a tipográfia elterjedésének szinte a legkezdetekor nyomdászt hívatott hazánkba, mint Vitéz.

BORSA GEDEON

Az Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 112-es kódexének eredeti rendje és provenienciája. A könyvtár kézirat- és nyomtatványtöredékeit rendezgetve a kezünkbe akadt egy kézírásos, 16. század elejére datálható tartalomjegyzék.¹ Az egyes művek visszakeresésekor kiderült, hogy azok nagy részét a Cod. Lat. 112-es jelzetű miscellánkódex tartalmazza, vagyis a kódex eredeti tartalomjegyzéke az előkerült lap. A régi, 1881-ben kiadott kódexkatalógus² szerint a tartalomjegyzék a kódex elejére volt bekötve, annak első számozott lapjaként. Az 1961-es új kiadás³ viszont már nem említi a tartalomjegyzéket, de annak hiányát sem regisztrálja.

A múlt század 80-as éveiben Márki József könyvtárőr volt a Kézirat- és Ritkaságtár kezelője 1887 áprilisáig, nyugdíjazásáig.⁴ A tartalomjegyzéken szereplő jegyzete szerint kiemelte a kézirat- és nyomtatványegységeket vegyesen tartalmazó kötetből a nyomtatott műveket, s minden bizonnyal a tartalomjegyzéket is. A kéziratokat visszakötötte az eredeti, alig észrevehetően megszükkített kötéstáblába, a nyomtatványokat pedig egyenként, külön-külön nyersvásonba kötve besorolta az ősnymtatványgyűjteménybe, illetve az 1500 utáni nyomtatványokat a nagyraktárba. (Innen emelte ki 1950 körül Mezey László és Gerézdi Rabán, az Egyetemi Könyvtár akkori kéziratátárosai az újonnan felállított, ún. „Vetustissima-gyűjteménybe” azokat.) Márki a kötet megbontásával bizonytalanra tette annak provenienciáját is: a scriptor-bejegyzések például a kódexben (frater Johannes Czypra 1506–1507) maradtak fenn, a cseh kolostori használatot feltételező cseh nyelvű glosszák úgyszintén.⁵ Az eredeti kötet első kolligátuma: Aeneas Silvius Piccolomini *Historia bohemica* őrizte meg viszont a kötet egészére vonatkozó, 17. századi

²² CSAPODI — GÁRDONYI: *im. passim*.

²³ *Filológiai Közöny* 1968. 456.

²⁴ *Szépművészet* 1944. 115. — *Janus Pannonius*. Bp. 1975. 255–259.

¹ A tartalomjegyzéket visszaköttették a Cod. Lat. 112. elejére, ahol eredetileg is volt.

² *A budapesti M. Kir. Egyetemi Könyvtár codexének címjegyzéke*. Budapest, 1881. 91–92.

³ *Codices Latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestiensis quos recensuit Ladislaus Mezey*. Budapest, 1961, Akad. Kiadó. 181–183.

⁴ Márki József, bölcsészeti és jogi doktor, ügyvéd, 1856-ig a tanítóképző tanára, ahonnan azért bo-csátják el, mert nem akar német nyelven tanítani. 1858. nov. 11.–1887. ápr. 30-ig az Egyetemi Könyvtár dolgozója; végigjárva a hivatali ranglétrát, az 1880-as években dolgozik a Kézirattárban. Nyugdíjazása után néhány hónappal, 1888. júl. 4-én meghalt Budapesten. L. EK Kézirattár, Ms G. 840: DÜMMERTH Dezső: *Az Egyetemi Könyvtár személyzete 1597–1961*. 104.

⁵ A cseh nyelvű glosszák a hátsó kötéstáblán maradtak meg. Frater Johannes Czypra vagy Zypraw bejegyzései l. a kódex 144v és 161v lapjain.